

Ірина ТЕРЕХОВА

Львів, Львівський національний університет імені Івана Франка

УДК 821.161.2-31"1870".091Стороженко О.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2024.76.12578>

ОСОБЛИВОСТІ ХУДОЖНЬОГО МОДЕЛЮВАННЯ ОБРАЗУ ГРІШНИКА В РОМАНІ ОЛЕКСИ СТОРОЖЕНКА *МАРКО ПРОКЛЯТИЙ*

Резюме. У статті досліджено художні принципи моделювання образу грішника в романі О. Стороженка *Марко Проклятий*, де значну роль відіграє гіперболізація в портретотворенні героя. Використані також елементи фантастичного (зв'язок грішника з царством померлих, його подорож в ірреальний потойбічний світ, змагання з інфернальними персонажами, щотижневе вмирання й подальше відродження). У романі *Марко Проклятий* з'ясовано, що долю грішника визначає інцест, котрий породжує знищення власного родового дерева. Визначальним також є батьківське прокляття, що зумовлює вічні мандри героя. Важливий композиційний елемент у розкритті образу Марка Проклятого – сповідь, завдяки якій герой-убивця оголює свої душевні тайни. У дослідженні проаналізовано також художні паралелі між історико-фантастичним романом *Марко Проклятий* О. Стороженка та повістю готичного зразка *Страшна помста* М. Гоголя; також на прикладах роману Е. Сю *Агасфер* (1844–1845) та оповідання П. Куліша *Потомки українського гайдамацтва* (1868) розглянуто тему безсмертя й «нечистих» грошей, що руйнують людське життя.

Ключові слова: легенда, романтизм, проза, образ грішника, Стороженко.

FEATURES OF THE ARTISTIC MODELING OF THE IMAGE OF THE EVILDOER IN THE NOVEL BY OLEKSA STOROJHENKO *MARKO THE CURSED*

Abstract. The article examines the artistic principles of modeling the image of a evildoer in O. Storozhenko's novel *Marko the Cursed*, where hyperbolization plays a significant role in the portrayal of the hero, elements of the fantastic are also used (the evildoer's connection with the kingdom of the dead, his journey to the unreal afterlife, competition with infernal characters, weekly dying and subsequent rebirth). In O. Storozhenko's novel *Marko the Cursed*, it is revealed that the fate of a sinner is determined by incest, which causes the destruction of one's own family tree. The parental curse, which causes the eternal wanderings of the hero, is also decisive. An important compositional element in revealing the image of Marko the Cursed is the confession, thanks to which the murderous hero reveals his inner secrets. The research also revealed artistic parallels between the historical-fantasy novel *Marko Cursed* by O. Storozhenko and the Gothic novel *The Terrible Revenge* by M. Gogol, as well as examples of the novel by E. Sue *Agasfer* (1844–1845) and P. Kulish's story *Descendants of Ukrainian Gaydamaks* (1868) the topic of immortality and «unclean» money that destroys human life is considered.

Keywords: legend, romanticism, prose, the image of a evildoer, Storozhenko.

Марко Проклятий – це результат тридцятирічної праці Олексі Стороженка в царині збирання й систематизації українського фольклору. Об'єктом вивчення письменника є народна легенда про вічного мандрівника Марка Проклятого. Сам автор у листі до В. Білого від 13 грудня 1873 р. так описує враження від роботи над твором: «..Повість ця у формі поеми, названа *Марко Проклятий* – знедоле-

ний мандрівник, якого через гріхи не приймає ані земля, ані пекло. [...] Отже, в усному переказі народу має існувати і легенда про пригоди Марка, і ось 30 років шукав я і зібрав шматки роздробленої легенди і дещо зібрав. Кожен народ має свого мандрівника. [...] І, здається, наш Марко перевершить всіх мандрівників. Щоб надати більшої жвавості та різноманітності поемі, я пов'язав її з війною 1648 року (повстання Хмельницького)»¹. Зазначимо, що такий письменницький вибір був цілком очевидним, «оскільки багатющі скарби народних легенд, переказів, фантастичних і героїчних казок були суголосні основним параметрам романтичного мислення, а тому українські романтики їх органічно переосмислювали»².

Окрім О. Стороженка, до опрацювання жанру легенди в українській літературі зверталися й інші письменники-романтики: Євген Гребінка (*Страшний звір*, 1835; *Місяць і сонце*, 1837), Пантелеймон Куліш (*Про те, від чого в містечку Воронежі висох Пішевічів став*, 1840; *Огнений змій*, 1841; *Коваль Захарко*, 1843; *Потомки українського гайдамацтва*, 1868; *Ориця*, 1857), Марко Вовчок (*Маруся*, 1874), Микола Костомаров (*Кудеяр*, 1875) тощо. Активне використання народних легенд в українському романтичному дискурсі спричинене ще й тим, що «надприродні явища, гіперболізм у вчинках людей, надмірна жорстокість, хоробрість, страждання і т.д., що їх в епічному тоні подає народня легенда, набирає у романтиків характеру надмірності кольоритної, витворюються в літературу «таємниці і жаху»³.

Слід зазначити, що інкорпорування легенди в жанрову систему української літератури – досить своєрідне явище, на чому наголошував дослідник Агапій Шамрай: «Різниця між народньою легендою чи переказом і романтичним відтворенням ірраціонального в тому, що в фантастичних жанрах романтиків зникає той примітивний реалізм, що характеризує народню творчість, набираючи у романтиків своєрідного кольориту «чужестранності» і мальовничості»⁴.

На думку Сергія Єфремова, якщо б роман *Марко Проклятий* автор завершив, то за «широкою малюнку й пластикою» він міг би «бути найкращим з усього, що нашому письменству дав Стороженко»⁵. У свою чергу А. Шамрай, оцінюючи творчий доробок О. Стороженка, зауважив, що цього письменника можна по праву вважати як «єдиного викінченого нашого романтика в прозі»⁶.

Нової інтерпретації роман *Марко Проклятий* набув наприкінці 80-х років ХХ ст. Зокрема, у 1988 році з'являються монографії Євгена Нахліка *Українська романтична проза 20–60-х років ХІХ ст.* та А. Кравченка *Художня умовність в*

¹ О. Стороженко, *Марко Проклятий: Повість. Оповідання*, Київ : Дніпро, 1989, с. 563

² В. Івашків, *Художня, літературознавча і фольклористична парадигма ранньої творчості Пантелеймона Куліша*, Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009, с. 32.

³ А. Шамрай, *Українські оповідання Олекси Стороженка*, [у:] Стороженко О. *Том перший. Українські оповідання*, Харків – Одеса : Державне видавництво України, 1930, с. 37–38.

⁴ Там само, с. 37.

⁵ С. Єфремов, *Історія українського письменства*, Київ : Femina, 1995, с. 403.

⁶ А. Шамрай, *Українські оповідання ...*, с. 37.

радянській прозі, де твір О. Стороженка проаналізовано в контексті жанрових ознак химерної прози.

Згодом дослідженню роману *Марко Проклятий* присвячено цілу низку окремих статей. Так, В. Балушок виявив архаїчні витoki образу грішника Марка Проклятого; Н. Поліщук виділила міфоритуальні матриці у цьому творі; літературознавиця О. Пойда розглянула роман *Марко Проклятий* О. Стороженка в ракурсі осягнення теми гріха та довічної спокути в жанрових межах готичного роману; Н. Павлюк з'ясувала проблему екзистенційно-онтологічного виміру в контексті поетикальної парадигми роману, проаналізувавши темпоральні концепти «мить» та «вічність» на означення екзистенції головного персонажа; дослідниця С. Решетуха визначила прозовий твір О. Стороженка як роман-експеримент, розглянувши в ньому міфологічний аспект на основі порівняння із західноєвропейськими художніми творами.

Мета дослідження – з'ясування особливостей художнього моделювання образу грішника в романі О. Стороженка *Марко Проклятий*.

Зазначена мета вимагає вирішення таких завдань:

- визначити особливості інтерпретації легенди про грішника Агасфера в західноєвропейській та українській романтичній літературі;
- виявити художні паралелі між романом *Марко Проклятий* О. Стороженка та повістю *Страшна помста* М. Гоголя;
- дослідити художні принципи моделювання образу Марка Проклятого в однойменному творі О. Стороженка;
- виокремити засоби індивідуалізації образу грішника в романі автора;
- проаналізувати роман *Марко Проклятий* О. Стороженка в контексті розвитку української романтичної прози.

У статті використано численні **методи** дослідження, зокрема описовий, порівняльний, методи аналізу й синтезу, біографічний.

Незавершений роман О. Стороженка *Марко Проклятий*, створений на основі народних легенд, посідає особливе місце в українській романтичній літературі. За своїм змістом твір – історично-фантастичний. Тут витвір народної фантазії поєднано з історизмом – змалюванням народного повстання на Лубенщині під час визвольної боротьби 1648–1654 рр. Із цього приводу Олексій Гончар слушно писав: «Жанрово-стильова структура твору пов'язана з традиціями західноєвропейського готичного роману («роману жахів», «чорного роману») другої половини XVIII – початку XIX ст., з його схильністю до надприродного і страхітливого, та пізнішого історичного роману, де долі реальних історичних, а також вигаданих героїв вплітаються в реальні історичні події»¹.

За художніми параметрами роман також специфічний: «...Його найістотніша художня особливість в тому, що він є оригінальним експериментом фольклорно-міфологічного («химерного», як би ми тепер сказали) історичного роману, який

¹ *Історія української літератури XIX століття*: у 3 кн., За ред. М. Яценка, кн. 2, Київ : Либідь, 1996, с. 202.

полонить уяву читача незвичайними, барвисто змальованими сценами...»¹. Важливим у цьому творі є національний компонент, що надає інтерпретації легенди про вічного грішника особливого значення. Так, дослідник Ф. Якубський слушно зазначав, що О. Стороженко «...ставив собі велике завдання – дати національний український твір, дати квінтесенцію національно-українського в такій мірі, в якій він тільки був спроможний це зробити»².

Ключем до розуміння змісту роману О. Стороженка є його епіграф, узятий із народної приказки: «Товчеться, як Марко по пеклу»³. Про генезу цього вислову веде мову Є. Онацький: «...Вираз виник із легенд про жида Малха, перетвореного в Марка, що вдарив Христа і за те присуджений був ходити десь під землю навкруги стовпа. Виникла ця легенда, як здається в Італії, а звідти перекинулася й до нас»⁴. Отже, як бачимо, епіграф фольклорного походження постає своєрідним маркером мандрівного життя персонажа.

В основу роману О. Стороженка покладено фольклорну інтерпретацію образу Агасфера (Вічного жида), який, за стародавньою легендою, був проклятий Богом і тому отримав довічне покарання – безсмертя. У західноєвропейській літературі інкорпорування легенди про Агасфера в художню творчість втілювали Й. Гете, П. Шеллі, Дж. Кроулі, Е. Кіне та ін. Продовжувачем цієї традиції став Е. Сю, роман якого *Агасфер* (1844–1845) заслуговує на особливу увагу. У цьому творі Агасфер постає вічним грішником-мандрівником, що кається у злочині. Скитаючись світом, він усвідомлює сутність людського милосердя та власним прикладом намагається довести християнську догму любові до ближнього.

Сюжетною основою роману є історія про те, що через вісімнадцять століть шестеро нащадків Агасфера опиняються в Парижі, з метою віднайдення таємничих скарбів свого предка. Вічний грішник тут постає як спостерігач інтриг між родиною Реннепонів і орденом єзуїтів. У свою чергу Агасфер намагається допомогти спадкоємцям. Однак вони гинуть у боротьбі за скарби, тим самим спокутуючи гріхи Вічного жида.

В українській літературі тему безсмертя та «нечистих» грошей, що руйнують людське життя, апробував П. Куліш в оповіданні *Потомки українського гайдамацтва* (1868). У художню тканину твору введено образ козаків-невмираків, які стережуть підводні запорозькі скарби, призначені для майбутніх поколінь. Особливо ілюстративним є образ козака-характерника Байди, магічний портрет якого здатний оживати у непередбачуваних ситуаціях: «...Визирав намальований запорожець, такий самий, як можна бачити скрізь по Україні, тільки робота малярська була не проста: фарби сяяли і двиготіли проти полон'я, мов живий козарлюга перед очима в мене грівся коло багаття. [...] Коли ж і йде в хату оттакий, як ви бачите на дверях, козарлюга. Не поздоровкавшись і не зглянувши на нас, скинув

¹ Є. Нахлік, *Українська романтична проза 20–60-х років XIX ст.*, Київ : Наукова думка, 1988, с. 142.

² Ф. Якубський, Ол. Стороженко та його повість «Марко Проклятий», [у:] Стороженко О., *Марко Проклятий. Історична повість*, Київ : Сяйво, 1927, с. 17.

³ О. Стороженко, *Марко Проклятий ...*, с. 307.

⁴ Є. Онацький, *Марко Проклятий*, [в:] *Українська мала енциклопедія (Літери Ле-Ме)*, кн. 7, т. 4, Буенос-Айрес : Накладом Адміністрації УАП Церкви в Аргентині, 1960, с. 917.

додолу бурку і зоставсь у червоному жупані...»¹. Козак-невмирака допомагає головному героєві оповідання Харкові Дундуку вирішувати складні життєві ситуації, однак багатство, яке він пропонує, виявляється згубним. Байда повертає собі гроші назад, тим самим даючи селянинові важливий життєвий урок: «Ти думаєш, я стану ними користуватись? От яка мені з них користь! – та й швиргнув мішок у Дніпро. – Я тільки хотів тебе, дурня, розважити. Нетружені гроші до добра чоловіка не доводять»². Сам образ невмираки Байди у творі наділений рисами тасмничості і справляє незабутнє враження: «А запорожець сховав у кишеню гроші і сів на коня. Тим часом закрутило так вітром, що всім пісок позасипав очі. Дніпро спершу почорнів, потім посивів; водою бурхало під саму хату. Люде вжахнулись; а запорожець так і кинувсь у піняві хвилі. Сивого коня його не видно було за піною; сам він спершу бовванів у кармазинах, далі й його стало не видно»³. Отже, як бачимо, в оповіданні Куліша *Потомки українського гайдамацтва* образ безсмертного грішника позначений ще й національними рисами, про що слушно наголосив Василь Івашків: «Прикметною рисою ранніх творів П. Куліша є яскраво виражене акцентування на українському національному колориті. Йдеться не тільки про певні зовнішні атрибути [...], а й введення у тканину художніх творів певних ознак національної ментальності українця»⁴.

За два роки після видання оповідання *Потомки українського гайдамацтва* у журналі «Правда» з'являються перші розділи роману О. Стороженка *Марко Проклятий*, у якому, власне, продовжена Кулішева тема безсмертя та гріховності, закорінена у національний ґрунт.

У художньому моделюванні фольклорного образу Марка Проклятого в романі О. Стороженка важливу роль відіграють особливості портретотворення. На початку твору грішник Марко має дещо екзотичний вигляд, що є цілком очевидним, оскільки чужоземний колорит приваблював українських романтиків своєю новизною: «З виду й з одежі не гевал, не бурлака, а щось не просте: татарська кучма насунулась йому на очі, ніс закандзюбився, як у кібця, а довгенні сиві вуса аж до грудей доставали. На плечах у його був накинтий чорний подолянський кобеняк і в верзунах, як обуваються в Карпатських горах гуцули. Не видно було при йому ніякої броні, тільки в руці держав він ціпок і біля боку лежала торба»⁵. У поданому описі Марка одразу дається взнаки така художня деталь, як торба, – це непідйомна ноша, яку вигнанець тримає за плечима під час своїх довготривалих мандрів. На початку твору ця торба видається занадто тяжкою, проте в кінці стає легшою, що свідчить про очищення совісті злочинця.

Зазначимо, що образ торби досить популярний в українських народних казках і переказах, де вона служить одним із засобів творення чарівного дійства. Проте Маркова торба є доказом кари, туди знесено тяжкі гріхи пекельного злочинця – відсічені голови матері та сестри, застигла міміка яких виразно передавала останні хвилини їхнього життя. Голова матері в закарбованому грізному

¹ П. Куліш, *Твори*: в 2 т., Т. 1: *Прозові твори. Поетичні твори. Переспіви та переклади*, упоряд. і приміт. Є. Нахліка, Київ: Наукова думка, 1994, с. 228–229.

² Там само, с. 230.

³ Там само, с. 224.

⁴ В. Івашків, *Художня, літературознавча і фольклористична парадигма ...*, с. 33.

⁵ О. Стороженко, *Марко Проклятий...*, с. 308–309.

погляді виражала прокляття: «...нахмурились, незакриті очі грізно дивились, рот розкрився, страшно було глянуть на вид старої: здавалось, буцім вона в останній час кого проклинала»¹. Голова вбитої Маркової сестри свідчила про занашену дівочу честь, уособленням чого стала «довга коса, чорна, як гайворон», що «розлипалась запеклою кров'ю»², яка різко контрастувала із вродою самої дівчини: «Очі були трошки прищурені, а устенька, як терен синій, одкриті, і зубки, неначе перли нанизані, біліли й блищали»³. Зазначимо, що в тексті роману відсутні натяки на почуття вбивці-грішника.

Образ Марка Проклятого – динамічний. Це зумовлено передусім його постійними мандрями. Особливий акцент автор робить на змалюванні ходи героя: «Широко ступав Марко, здавалось, і ваги ніякої не було у його плечах, тільки видко було, як жили напружились на шиї і руках, а ноги грузли в землю аж по самісінькі кісточки»⁴; «Широко ступав він, неначе ведмідь-бортняк продирався між заростю, ламав віти, виривав кущі з корінням і прокладав за собою стежку товариству»⁵ тощо.

У романі О. Стороженка зовнішність Марка виразно гіперболізована. Він наділений неймовірною фізичною силою: «плечі й груди, як башта, кулаки, як дві довбешки»⁶. Гіперболізована також жорстокість демонологічного персонажа, що проявляється у виразі обличчя, особливо погляді: «очі кров'ю поналивались»⁷, «зрачки позакочувались йому під лоба, і блищали одні білки»⁸, «дрібні краплі крові і поту текли по його виду, а з очей не пробивалась ні одна сльозинка»⁹, «страшно горіли вирлоокі очі, неначе холодна жеретія обвилась і здавила йому серце»¹⁰.

У сюжетобудові роману про грішника Марка Проклятого вбачається типологічна подібність із повістю М. Гоголя *Страшна помста* (1831–1832). Вплив автора *Вечорів на хуторі біля Диканьки* на творчість О. Стороженка був досить потужним, що й зумовило численні творчі алюзії. Із цього приводу А. Шамрай слушно зазначав: «Обидва письменники нагромаджують у своїх творах всі страхиття народніх легенд (типи страшних злочинців, воскресіння, мертвяків, чарівників і т. д.), щоб створити напоєний страшною кольоритністю образ, що вражає своєю колосальністю читача»¹¹. Образ гоголівського чаклуна і Марка Проклятого – це образи грішників, яких досі не бачило людство. Свого часу М. Ільницький

¹ Там само, с. 311.

² Там само с. 311.

³ Там само, с. 311.

⁴ Там само, с. 319.

⁵ Там само, с. 362.

⁶ Там само, с. 312.

⁷ Там само, с. 312.

⁸ Там само, с. 317.

⁹ Там само, с. 318.

¹⁰ Там само, с. 309.

¹¹ А. Шамрай, *Українські оповідання ...*, с. 38.

слушно акцентував на тому, що «зло» в Марка є «запрограмованим»¹. У чаклуна зі *Страшної помсти* М. Гоголя агресія та тяга до зла також є вродженими.

Однією з особливостей художнього образотворення грішників у творах М. Гоголя та О. Стороженка є причетність героя-злодія до світу померлих. Так, після кожного злочину чаклуна з могил піднімалися мерці, аби сповістити людей про скоєння тяжкого гріха. Марко Проклятий теж відчуває такий взаємозв'язок з небіжчиками: йому постійно являються померлі сестра та матір із благанням про душевний порятунок: «Нема нам спочинку, не буде й тобі! Рятуй себе, рятуй і нас!»².

І гоголівський чаклун, і Стороженків Марко Проклятий – герої, наділені фантастичними рисами. Зокрема, гоголівський чародій здатний подорожувати в часі та просторі. Грішник Марко так само здійснює переміщення в ірреальну площину – потрапляє в потойбічний світ. Перебування в пеклі не викликає в нього страху. Герой бореться з чортами, думає про визволення рідних. Саме в пеклі відбувається моральна трансформація Марка Проклятого. Здатність відчувати біль за подальшу долю своєї країни дає йому змогу очиститися від гріха самому та відродитися духовно.

Вираженням фантастичності образу вічного грішника в романі О. Стороженка є його щотижневе вмирання і подальше відродження. Така циклічність переходу життя в смерть стає виявом філософського осмислення буття – плінності всього суцього і незворотності людських дій.

Дуже важливим композиційним елементом, який допомагає розкрити образ грішника Марка Проклятого, є сповідь. Переповідаючи життєву історію подорожньому козакові Кобзі, він немов оголює свої душевні таїни: «Так ото бачиш, козаче, яка моя доля; почала мене мати на війні, де кров чоловіча річками текла, породила на світ, як звіряку, в пустині, і вигодувала, як вовчєня, кров'ю од живої тварі... Так не дивуйся, що я не вдався у других людей і що доля моя чортова, а не чоловіча...»³. Зазначимо, що в повісті М. Гоголя такий композиційний прийом відсутній.

Розповідаючи про життя, Марко себе характеризує так: «...Всі ж од розумної голови казали, що нема на світі й звіра лютішого від мене, і не брехали вони; однак ти од щирого серця сказав святу правду; на усьому світі нема нещасливішої тварі, як я!.. Од мене все одцуралось: і небо, і земля, і саме пекло!.. Мене прокляла мати, прокляв і батько з того світу – я Каїн!..»⁴.

Долю грішника у романі О. Стороженка вирішує батьківське прокляття, через яке Марко стає вічним мандрівником. Тут можна провести паралель із раннім романом П. Куліша *Михайло Чарнишенко* (1857). Старий Чарниш проклинає свого сина Михайла, через що він приречений на постійні блукання. Після смерті тіло грішного сина так і не прийняла земля, воно лишилося нетлінним. Лише сила батьківського прощення змогла перетворити мерця в прах.

¹ М. Ільницький, *Людина в історії* (Сучасний український історичний роман), Київ : Дніпро, 1989, с. 191.

² О. Стороженко, *Марко Проклятий...*, с. 316.

³ Там само, с. 322.

⁴ Там само, с. 311–312.

Цікаво, що в романі О. Стороженка прокляття батька увиразнюється готичним пейзажем: «Опівночі була велика страхота: кругом хати загув страшний вітер; на горищі ревіло і трішало, неначе дах зривало з хати; кругом стін скребло, у комині гуло, вікна дзирчали, у хаті усе ходором заходило, і з долівки, неначе з води, вирнув, вийшов мій батько»¹.

Дію грішника в аналізованих творах М. Гоголя та О. Стороженка визначає інцест, що зумовлює знищення власного родового дерева. Чаклун (у Гоголя) хотів оволодіти своєю донькою, тому зарізав її та власного онука. Марко, покохавши рідну сестру, вбив дівчину та їхню спільну дитину. Варто сказати, що таке втілення гріховності як інцест, має місце і в українському фольклорі, на що вказує дослідник Руслан Марків: «Явище інцесту як порушення екзогамії, тобто заборони на шлюбні і любовні стосунки в межах ендогамної групи, знайшло втілення в українських народних баладах про кохання брата і сестри, що тягло за собою неминуче покарання»².

Марко хоче позбутися батьківського прокляття та вимолити прощення у Бога. Тому він допомагає нужденним, будує монастирі й церкви. Однак полегшення так і не настає: «...В мою залізну душу і кам'яне серце не западало ще жалю до мого ближнього і на макове зернятко!»³. Вирішальною для проклятого грішника стає зустріч з пустельником в Карпатських горах, який дає йому таку духовну настанову: «Одпущення гріхів і нагороду од господи той тільки добуде, хто сполня його святий закон і волю не з користі і благ майбутньої життя, а на втіху і велику радість своїй душі й серцю: хто, як сказав спаситель, возлюбить ближнього, як себе самого»⁴. Отже, зазначає дослідниця С. Решетуха, «у цьому образі закладена християнська дидактика», адже «така «чортова доля», як називає своє життя Марко, – не тільки покарання, а й випробування, що його людина повинна пройти гідно»⁵.

У сюжеті *Страшної помсти* М. Гоголя наявний також епізод, як у горах чаклун просить схимника про відмолювання своєї душі. Однак у спасінні йому відмовлено, оскільки скоєні гріхи були дуже тяжкими. Чаклун, не врятувавши себе від покарання, здійснює ще один гріх – убиває схимника.

На відміну від М. Гоголя, О. Стороженко вдається до трансформації образу грішника: негативний персонаж враз набуває позитивних рис. Це відбувається тоді, коли Марко опиняється на дубі та, люто караючи ворогів, визволяє козаків-бранців. Варто зауважити, що символічним є образ самого дуба, який «за деякими переказами, легендами був першодеревом світу (прадуб)»⁶; цей образ українського фольклору «символізує незламний народний дух, він є символом витримки, стійкості, мужності, непорушності родових традицій»⁷. Опинившись на дере-

¹ Там само, с. 326.

² Р. Марків, *Фольклор і література: форми діалогу (фольклоризм в українській літературі кінця XIX – початку XX століття)*, Львів : ПАІС, 2013, с. 104.

³ О. Стороженко, *Марко Проклятий...*, с. 326–327.

⁴ Там само, с. 326.

⁵ С. Решетуха, *Марко Проклятий* – роман-експеримент (міфологічний аспект), «Слово і Час» 2006, № 9, с. 38.

⁶ О. Кононенко, *Українська міфологія. Символіка*, Харків : Фоліо, 2017, с. 71.

⁷ Там само, с. 71.

ві, місці катувань і жорстокої смерті, грішник Марко стає ближчим до свого спасіння: «Якось похмуро виглядав той дуб: був він дуже товстий, дуплуватий, а верхи повсихали, і кора на їх пооблуплювалась, тільки посередині широко розкинулись віти, і крізь суху неопалую листву пробивались молоді порослі. Знизу сажені дві заввишки, неначе ведмежа лапа, вихопилась суха скорочена гілляка. На оцій-то гілляці, розказували, повісився жид, а теперечки на ній вішали і мордували козаків. Увесь дуб закуривсь і почорнів од диму, кругом цівки розкидались головешки і де-не-де темними плямами червоніла на траві запеклая кров»¹. Марко Проклятий спокутує свої гріхи завдяки відданості громадській справі. Здобуваючи авторитет серед січового козацтва, він вирушає в нові мандри задля допомоги іншим. Зазначимо, що гоголівський чаклун не здатний до морального переродження. Він до останнього лишається підвладний згубній силі гріха, що, зокрема, і визначає новаторство О. Стороженка-прозаїка.

Отже, у фольклорно-міфологічному романі *Марко Проклятий* цікаво подано образ Агасфера, у моделюванні якого важливу роль відіграють особливості письменницького портретотворення, де домінує прийом гіперболізації. Визначальне у створенні такого образу грішника – використання фантастичних елементів, художня функція яких полягає в наведенні жаху на реципієнта.

Одним із засобів індивідуалізації героя-злодія Марка є його відчуженість від соціуму. Досить увиразнено в цьому творі батьківське прокляття, що прирікає грішника на безсмертя та довічні мандри.

Образ грішника у фіналі роману О. Стороженка *Марко Проклятий* зазнає відповідної трансформації: із пекельного злочинця він перетворюється на людину, яка чітко усвідомлює своє становище й роль у суспільстві.

References

- Yefremov S., *Istoriia ukrainskoho pysmenstva*, Kyiv : Femina, 1995 // Єфремов С., *Історія українського письменства*, Київ : Femina, 1995.
- Ivashkiv V., *Khudozhnia, literaturoznavcha i folklorystychna paradyhma rannoyi tvorchosty Panteleimona Kulisha*, Lviv : Vydavnychiy tsentr LNU imeni Ivana Franka, 2009 // Івашків В., *Художня, літературознавча і фольклористична парадигма ранньої творчості Пантелеймона Куліша*, Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009.
- Pluys'kyi M., *Liudyna v istorii (Suchasnyi ukrainskyi istorychnyi roman)*, Kyiv : Dnipro, 1989 // Ільницький М., *Людина в історії (Сучасний український історичний роман)*, Київ : Дніпро, 1989.
- Istoriia ukrainskoi literatury XIX stolittia*, u 3 kn., za red. M. Yatsenka, kn. 2, Kyiv : Lybid, 1996 // *Історія української літератури XIX століття*, у 3 кн., за ред. М. Яценка, кн. 2, Київ : Либідь, 1996.
- Kononenko O., *Ukrains'ka mifolohiia. Symbolika*, Kharkiv : Folio, 2017 // Кононенко О., *Українська міфологія. Символіка*, Харків : Фоліо, 2017.
- Kulich P. *Tvory: v 2 t, T. 1: Prozovi tvory. Poetychni tvory. Perespivy ta pereklady, uporiad. i prymit. Ye. K. Nakhlika*, Kyiv : Naukova dumka, 1994 // Куліш П. *Твори: в 2 т, Т. 1: Прозові твори. Поетичні твори. Переспіви та переклади, упоряд. і приміт. Є. К. Нахліка*, Київ : Наукова думка, 1994.

¹ О. Стороженко, *Марко Проклятий...*, с. 360.

Markiv R., *Folklor i literatura: formy dialohu (folklorizm v ukrains'kii literaturi kintsia XIX – rochatku XX stolittia)*, Lviv : PAIS, 2013 // Марків Р., *Фольклор і література: форми діалогу (фольклоризм в українській літературі кінця XIX – початку XX століття)*, Львів : ПАІС, 2013.

Nakhlik Ye., *Ukrains'ka romantychna proza 20–60-kh rokiv XIX st.*, Kyiv : Naukova dumka, 1988 // Нахлік Є., *Українська романтична проза 20–60-х років XIX ст.*, Київ : Наукова думка, 1988.

Onatskyi Ye., *Marko Proklyatiy*, [v:] *Ukrainska mala entsyklopediia. (Litery Le-Me)*, kn. 7, t. 4, Buenos-Aires : Nakladom Administratury UAP Tserkvy v Argentini, 1960 // Онацький Є., *Марко Проклятий*, [в:] *Українська мала енциклопедія. (Літери Ле-Ме)*, кн. 7, т. 4, Буенос-Айрес : Накладом Адміністрації Церкви в Аргентині, 1960.

Reshetukha S., *Marko Proklyatiy – roman-eksperyment (mifolohichnyi aspekt)*, «Slovo i Chas» 2006, № 9 // Решетухова С., *Марко Проклятий – роман-експеримент (міфологічний аспект)*, «Слово і Час» 2006, № 9.

Storozhenko O., *Marko Proklyatiy: Povist'. Oprovidannia*, Kyiv : Dnipro, 1989 // Стороженко О., *Марко Проклятий: Повість. Оповідання*, Київ : Дніпро, 1989.

Shamrai A., *Ukrainski oprovidannia Oleksy Storozhenka*, [u:] Storozhenko O. *Tom pershyi. Ukrainski oprovidannia*, Kharkiv–Odesa : Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy, 1930 // Шамрай А., *Українські оповідання Олекси Стороженка*, [у:] Стороженко О. *Том перший. Українські оповідання*, Харків–Одеса : Державне видавництво України, 1930.

Yakubskyi F., *Ol. Storozhenko ta yoho povist «Marko Proklyatiy»*, [u:] Storozhenko O., *Marko Proklyatiy. Istorychna povist*, Kyiv : Siaiwo, 1927 // Якубський Ф., *Ол. Стороженко та його повість «Марко Проклятий»*, [у:] Стороженко О., *Марко Проклятий. Історична повість*, Київ : Сяйво, 1927.

Ірина Терехова – докторантка кафедри української фольклористики імені академіка Філарета Коллеси Львівського національного університету імені Івана Франка.

ORCID: 0000-0002-5630-5175

Email: lakshinska@gmail.com